

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ**

О.С. Верба

капітан юстиції,

слухач гуманітарного інституту

Національного університету оборони України

Постановка проблеми. Система комплектування, соціального забезпечення військових формувань розвивалася в повній відповідності з історичним розвитком людської цивілізації за одними й тими ж закономірностями. Протягом століть формувалося ставлення до збройних формувань і озброєних людей, відносин між ними й державою як основним замовником їх специфічних послуг. Разом з розвитком суспільних відносин розвивалося і законодавство, яке регулювало питання проходження військової служби і соціального захисту військовослужбовців. Проблема правового регулювання і реального забезпечення соціального захисту була актуальна у всі часи.

На сучасному етапі реформування Збройних Сил України в умовах трансформації економіки України питання соціального захисту військовослужбовців є надзвичайно актуальним. Це пов'язано зі стрімкими змінами в економіці, у суспільних відносинах, а також у законодавстві, яке регламентує соціальний захист населення і, зокрема військовослужбовців, реформуванням Збройних Сил України та необхідністю наближення їх до європейських стандартів.

Незважаючи на те, що в Конституції України (ст. 17) встановлено, що держава забезпечує соціальний захист громадян та членів їх сімей, які перебувають на військовій службі в Збройних Силах України [1], а Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає систему і зміст соціального захисту військовослужбовців [2], проте держава на даному етапі не може забезпечити ефективного і реального соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Причиною є складна економічна ситуація в країні і, як наслідок, недостатнє фінансування Збройних Сил України. На цей час у Збройних Силах України тривають процеси, пов'язані з оптимізацією чисельності особового складу. Значна кількість особового складу має бути звільнена в запас і забезпечена належними соціальними гарантіями. В цьому аспекті надзвичайно актуальним є розгляд питань удосконалення як самої системи соціального захисту військовослужбовців, так і нормативно-правової бази, яка забезпечувала б належний соціальний захист військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в Україні відсутні наукові праці, в яких здійснюються комплексні дослідження проблем соціально-

го захисту військовослужбовців. Разом з тим окремі питання щодо соціального захисту військовослужбовців досліджувались у наукових роботах В.І. Алещенка, де він розглядає основні положення законодавства України щодо соціального і правового захисту військовослужбовців. Автор розглядає види діяльності, які заборонені для військовослужбовців Збройних Сил України, їх права і обов'язки, їх пільги, аналізує законодавство про пенсійне забезпечення [3]. М.І. Карпенко висвітлює зміст правової роботи в Збройних Силах України, зокрема щодо забезпечення правового й соціального захисту військовослужбовців і громадян, звільнених із військової служби та членів їх сімей [4]. У роботах І.І. Марка висвітлюється одне з найактуальніших питань соціальних гарантій військовослужбовців – грошове забезпечення. Автор аналізує його стан, проблемні питання щодо забезпечення всіх належних військовослужбовцям виплат та пропонує шляхи їх вирішення [5]. Питання соціального захисту, як елемент конституційно-правового статусу військовослужбовців розглядаються в працях В.Й. Пашинського [6].

Але ці роботи мають здебільшого публіцистичний характер, не проводять системного наукового аналізу питань соціального захисту військовослужбовців і здебільшого здійснюють суто юридичний аналіз нормативно-правової бази соціального захисту військовослужбовців України.

Мета статті. Полягає в аналізі існуючої системи соціального захисту військовослужбовців в Україні, яка складається із законодавчо закріплених гарантій, пільг і компенсацій, які певним чином мають відшкодовувати додаткові фізичні та психічні навантаження військовослужбовцям, обмеження їх певних загальногромадянських прав у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Основні результати дослідження. На сьогодні серед учених існують різні погляди щодо визначення соціального захисту, особливо коли це стосується певних соціальних категорій громадян, яким соціальний захист гарантується у зв'язку із специфікою їх професійної діяльності. В юридичній енциклопедії під поняттям соціального захисту розуміється система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави по забезпеченню соціальних прав і гарантій громадян. Соціальний захист обумовлений конституційним принципом про те, що Україна є соціальною державою (ст.1 Конституції України). Спрямований на турботу держави і суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування та інше [7].

На думку Н.Б. Болотіної, соціальний захист – це система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі, спрямованих на убезпечення населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків [8].

О.М. Щербінін під «соціальним захистом військовослужбовців Збройних Сил України», розуміє правову діяльність держави із здійснення завдань соціальної політики щодо надання військовослужбовцям Збройних Сил України прав на гідний і здоровий рівень життя для розвитку особистості, нормального морального і фізичного відновлення за їхні навантаження при виконанні обов'язків і військової служби [9].

Виходячи з наведених визначень соціального захисту та соціального захисту військовослужбовців, на нашу думку, можна надати таке визначення соціаль-

ного захисту військовослужбовців: це система правових, економічних, соціальних і організаційних заходів держави, яка спрямована на забезпечення реалізації всієї повноти конституційних прав і свобод військовослужбовців, у зв'язку із виконанням ними обов'язків військової служби, що пов'язано з обмеженням деяких загальногромадянських прав, додатковим фізичним і психологічним навантаженням, ризиком для життя і здоров'я.

Соціальний захист слід розглядати як правову та економічну категорію. Він є засобом перерозподілу доходів і подолання соціальної нерівності, зокрема, за допомогою соціального забезпечення, коли частина національного доходу спрямована на потреби вразливих груп населення. Такий перерозподіл можливий тільки через правове регулювання. Норми права закріплюють організаційно-правові форми здійснення соціального захисту, джерела фінансування, коло осіб, які потребують соціального забезпечення, а також умови і порядок його надання. У цьому ракурсі соціальний захист розглядається як правова категорія.

Крім того, поняття «соціальний захист» у науковій літературі вживається в різних значеннях: суспільно-історичний тип матеріального забезпечення престарілих і непрацездатних; особлива форма розподільчих відносин, що виникають у процесі розподілу частини суспільних фондів споживання; предмет соціальної політики країни; невід'ємний елемент способу життя й якості життя; самостійна функція держави; правова форма матеріального забезпечення певних категорій осіб; форма опосередкованого стимулювання активної участі громадян у соціально-економічному житті суспільства; конституційне соціальне право людини; галузь права тощо.

На нашу думку, сьогодні система соціального захисту військовослужбовців – це системна організаторська діяльність держави і громадянського суспільства щодо реалізації встановлених чинним законодавством прав, свобод та законних інтересів, пільг, гарантій та компенсацій військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України є системою, тому що його можна розділити на взаємопов'язані й взаємодіючі частини і компоненти. Ці компоненти мають власну структуру й тому можуть бути визначені як підсистеми вихідної, більшого рівня системи. Відокремлені, таким чином, підсистеми у свою чергу можуть бути поділеними на взаємозв'язані підсистеми другого й наступного рівнів. При цьому кожна система має регулюватися. Процес регулювання багаторівневої ієрархії будь-якої системи, забезпечення зв'язку між її різними рівнями виступає як процес управління системою, як різноманітні за жорсткістю й формами способи зв'язку рівнів, що забезпечують нормальне функціонування й розвиток у складних системах.

Систему соціального захисту військовослужбовців в Україні доцільно вдосконалювати на основі таких принципів:

- поєднання особистих інтересів військовослужбовців з інтересами держави при взаємній відповідальності;
- співвідношення необхідного рівня соціальної захищеності з реальними можливостями її забезпечення;
- забезпечення соціального захисту військовослужбовців на компенсаційній основі з безумовним виконанням ними своїх обов'язків та добровільним прийняттям певних обмежень своїх прав;

- обов'язкового включення до сфери дії норм соціального захисту членів сімей військовослужбовців, ветеранів війни, військової служби, учасників бойових дій та інвалідів війни;

- створення найбільш сприятливих умов для роботи державних органів щодо забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей;

- створення законних (легітимних) механізмів і форм реалізації державної соціальної політики у військовій сфері.

На сьогодні система соціального захисту військовослужбовців включає встановлені законом права і свободи, гарантії, пільги та компенсації, які надаються військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби.

Пільги, тобто особливі права, переваги та привілеї, які надаються військовослужбовцям на підставі чинного законодавства з метою компенсації певних обмежень їх прав і свобод, пов'язаних із перебуванням на військовій службі та стимулюванням зацікавленості в її проходженні. Пільги для військовослужбовців поділяють на такі види: житлові пільги, у галузі охорони здоров'я, освіти, пільги щодо перевезення та поштових послуг, пільги в страхуванні. Пільги розрізняються за категоріями осіб та військовослужбовців, які мають на них право, періодичністю їх надання (одноразові, щомісячні, щорічні) та ступенем персоніфікації (одноособові та сімейні) [10].

Розглянемо та охарактеризуємо основні пільги військовослужбовців, передбачені чинним законодавством.

Пільги щодо охорони здоров'я мають військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, щодо права на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби та курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи) за місцем їх проживання у державних або комунальних закладах охорони здоров'я отримують медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок.

Щодо безкоштовного проїзду військовослужбовці мають такі пільги: у відпустку в межах України, при переведенні до нового місця служби, до місця проживання при звільненні з військової служби в межах України. Військовослужбовці строкової служби – всіма видами транспорту загального користування, приміського та міжміського сполучення (крім таксі).

Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби) мають право на безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: від місця проживання до місця проходження військової служби військовослужбовця у зв'язку з його переведенням; до місця проведення відпустки військовослужбовцем в межах України; при звільненні військовослужбовця з військової служби, а та-

кож у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – до обраного місця проживання в межах України.

Військовослужбовці при направленні у відрядження, до нового місця проходження військової служби, а також до місця використання відпустки та назад мають право на придбання проїзних документів для себе та членів своєї сім'ї на всі види транспорту поза чергою.

У сфері праці і соціального забезпечення військовослужбовцям надаються такі пільги: час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Дружині (чоловіку) військовослужбовця щорічна основна відпустка за її бажанням надається у зручний для неї (нього) час одночасно із щорічною основною відпусткою військовослужбовця.

Військовослужбовці строкової військової служби мають право безоплатно відправляти й одержувати листи. Безоплатними поштовими посилками відправляється особистий одяг громадян, призваних на строкову військову службу.

За військовослужбовцями строкової служби, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх у тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу.

Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, виплачується за місцем роботи грошова допомога в розмірі середньомісячної заробітної плати при розірванні ними трудового договору у зв'язку з переведенням чоловіка (дружини) на службу в іншу місцевість. При тимчасовій втраті працездатності листки непрацездатності оплачуються дружинам (чоловікам) військовослужбовців у розмірі 100 % середньомісячної заробітної плати незалежно від страхового стажу.

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової служби, які звільняються з військової служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, після закінчення строку контракту, у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби, а військовослужбовцям, що звільняються з військової служби за власним бажанням, через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 25 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби.

Для військовослужбовців встановлений менший у порівнянні з іншими громадянами термін вислуги років (страховий стаж) для виходу на пенсію [2].

Гарантії – це зобов'язання, за якими держава бере на себе виконання певних своїх обов'язків і несе за ними повну фінансову і матеріальну відповідальність. Їх поділяють на такі види: гарантії грошового та матеріального забезпечення; гарантії нормованого службового часу, відпочинку, відпустки; гарантії отримання освіти; гарантії забезпечення житлом [10].

Основною мотивуючою складовою залишається грошове забезпечення військовослужбовців. У Збройних Силах України грошове забезпечення військовослужбовців визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання [11]. Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам служби, стимулює закріплення кваліфікованих кадрів.

Гарантії нормованого службового часу, відпочинку, на відпустку: для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для військовослужбовців строкової військової служби і курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та курсантів вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, навчальних центрів (частин) – шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем.

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, надаються щорічні основні відпустки із збереженням грошового, матеріального забезпечення та наданням грошової допомоги на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення. Тривалість щорічної основної відпустки для військовослужбовців, які мають вислугу в календарному обчисленні до 10 років, становить 30 календарних днів; від 10 до 15 років – 35 календарних днів; від 15 до 20 років – 40 календарних днів; понад 20 років – 45 календарних днів.

Також надаються гарантії отримання освіти: військовослужбовцям дозволяється навчатися в інших навчальних закладах без відриву від служби в порядку, визначеному відповідними положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Військовослужбовцям гарантується забезпечення житлом: держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями на підставі, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами [2]. Але саме забезпечення житлом військовослужбовців на сьогодні є найбільш гострою соціальною проблемою, бо на сьогодні у Збройних Силах України житлова черга складає більше 45 тис. військовослужбовців.

Військовослужбовцям також надаються компенсації у зв'язку із виконанням обов'язків військової служби.

Компенсації це відшкодування з державного бюджету додаткових витрат. Їх поділяють на такі види: при загибелі; при втраті працездатності [10].

Так сім'ям військовослужбовців, які загинули чи померли в період проходження військової служби надається допомога в проведенні похорону і компенсують матеріальні витрати на ритуальні послуги та на спорудження пам'ятників.

У разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби компенсація надається сім'ї загиблого (померлого), а в разі її відсутності його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі десятирічного грошового забезпечення загиблого (померлого) за останньою посадою.

У всіх випадках розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця не повинен бути меншим від 100-кратного розміру

прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на час виплати цих сум.

Батьки військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження військової служби, користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів. Вони мають право на 50 % знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону.

Компенсації при втраті працездатності: у разі поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяного військовослужбовцю під час виконання ним обов'язків військової служби, а також інвалідності, що настала в період проходження військової служби або не пізніше ніж через три місяці після звільнення зі служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження військової служби, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в розмірі до п'ятирічного грошового забезпечення за останньою посадою [2].

Закріплені Конституцією України та чинним законодавством правові норми, які покладають на державу забезпечення соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України у повному обсязі не завжди виконуються. В першу чергу, це пов'язано з недостатнім фінансуванням Збройних Сил України, менше 2 % від річного ВВП держави. Складною залишається ситуація у забезпеченні військовослужбовців житлом, причиною якої є обмежене фінансування, значна частка якого передбачена зі спеціального фонду державного бюджету, наповнення якого не має стабільних джерел. Про зниження рівня соціального забезпечення військовослужбовців свідчать зміни до деяких положень Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призупинення одержання військовослужбовцями продовольчих пайків або за їх бажанням грошової компенсації замість них та замість речового майна.

Висновок. Таким чином, з моменту створення Збройних Сил України законодавством України була встановлена система соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Незважаючи на конституційні гарантії соціального захисту військовослужбовців на сьогоднішній день ця система не забезпечує необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців, що негативно впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, як наслідок на стан боєготовності Збройних Сил України.

Подальше вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні вимагає в першу чергу вдосконалення нормативно-правової бази, а саме: прийняття нормативно-правових актів, які відповідатимуть сучасному стану суспільних відносин та реальним економічним можливостям держави. Це можливо забезпечити тільки шляхом монетизації пільг, заміни натуральних видів забезпечення на цільові грошові виплати та наближення їх до європейських стандартів. При цьому найголовніша умова – це суворота відповідність бюджетних асигнувань на утримання Збройних Сил України наявному обсягу прав, гарантій, пільг

і компенсацій для військовослужбовців, передбачених чинним законодавством без будь-яких винятків і обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України – Основний закон України, прийнята Верховною Радою України на п'ятій сесії 28.06.1996 р.
2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р., № 2011. – XII // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та ін. нормативно-правових актів. – К. : Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
3. *Алещенко В.І.* Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання // Наука і оборона. – 2005.- № 2. – С. 38-44.
4. *Карпенко М.І.* Система і повноваження органів, які здійснюють правову роботу у Збройних Силах України // Правова робота в Збройних Силах України : Навч. посіб. / За заг. ред. В.І. Кириленка. – К. : РВЦ « Військовий інститут», 2010. – 408 с.
5. *Марко І.І.* Грошове забезпечення: тенденції і перспективи // Військо України.- 2003. – № 9-10. – С. 12-13.
6. *Пашинський В.Й.* Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні // Право України. – 2005. – № 4. – С. 39-42.
7. Юридична енциклопедія / Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. – К., 2004.
8. *Болотіна Н.Б.* Право людини на соціальний захист: Знання, 2010. – 107 с. – (Бібліотечка товариства «Знання». Серія «Юридична»; 2010. № 2-3).
9. *Щербітін О.М.* Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи // Право військової сфери. – 2007. – № 1. – С. 19-21.
10. Основи законодавства України: підручник / В.І. Кириленко, А.М. Бережний, В.П. Базов та ін. / За заг. ред. В.І. Кириленка. – Вінниця : Нова книга. – 2002. – 616 с.
11. Наказ Міністра оборони України від 11.06.2008 р. № 260 «Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам».

Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні

У статті досліджується існуюча система соціального захисту військовослужбовців, що складається із законодавчо закріплених гарантій, пільг і компенсацій, які належним чином, та у повному обсязі не виконуються, в зв'язку з недофінансуванням із Державного бюджету України, а також шляхи вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.

Ключові слов: соціальний захист військовослужбовців, система соціального захисту військовослужбовців, гарантії військовослужбовців, пільги військовослужбовців, компенсації військовослужбовців.

Верба А.С. Социальная защита военнослужащих в Украине

В статье исследуется существующая система социальной защиты военнослужащих, которая состоит из законодательно закрепленных гарантий, льгот и компенсаций, должным образом и в полном объеме не выполняются, в связи с недофинансированием из Государственного бюджета Украины, а также пути совершенствования системы социальной защиты военнослужащих в Украине.

Ключевые слова: социальная защита военнослужащих, система социальной защиты военнослужащих, гарантии военнослужащих, льготы военнослужащих, компенсации военнослужащих.

Verba O.S. Social protection of the military servicemen in Ukraine

The article investigates the current system of social protection of the military servicemen that encompasses legislative guarantees, benefits and compensations being not fulfilled properly due to the insufficient financing from the State budget of Ukraine. The ways to improve the system of social protection of the military servicemen in Ukraine are offered.

Key words: *social protection of the military servicemen, system of social protection of the military servicemen, military guarantees, military benefits, military compensations.*

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011.